

**VEIKSMAŽODŽIO BEASMENŲ FORMŲ IR DARINIŲ
SEMANTINĖS-FUNKCINĖS YPATYBĖS LIETUVIŲ IR ANGLŲ KALBOSE**

VAIDOTAS VACLOVAS ANGLICKAS

Kalbos struktūroje tarp kitų nominatyvinių kalbos dalių veiksmažodis užima ypatingą vietą, atlikdamas labai svarbias sintaksines ir nominatyvines-komunikacines funkcijas. Lietuvių ir anglų kalbose jam būdinga labai išplėtotas asmenuojamų ir beasmenių formų bei darinių (darybos formų) sistema. Pastarieji kalbininkų apibūdinami kaip ypatingi, unikalus kalbos vienetai [Кубрякова, 1976] ir kartu implicityviai priešpastatomi kitiems antriniamis, išvestiniams kalbos vienetais, tarp jų ir beasmenėms veiksmažodžio formoms, ir tiriami atskirai nuo jų.

Toks požiūris grindžiamas visų pirma tuo, kad tik dariniui būdinga ypatinga – darybos reikšmė, identifikuojama kaip apibendrinta jo sandų semantinė reliacija ir pateikiama kaip dviejų kalbos dalių bendrųjų kategorių reikšmių sąsaja. Veiksmažodinių daiktavardžių veiksmo kategorinė reikšmė pasireiškia sąveikoje su substantyvine kategorine reikšme, veiksmažodinių būdvardžių – su požymio reikšme ir t. t. Tačiau negalima nepastebėti, kad ir veiksmažodžio beasmenių formų – dalyvio, bendraties, lietuvių kalbos pusdalyvio, padalyvio, siekinio, būdinio, anglų kalbos gerundijaus – semantika grindžiama tokia pat tos reikšmės sąveika su kitos kalbos dalies – daiktavardžio, būdvardžio ar prieveiksmio – kategorine reikšme, ir tai patvirtina teiginį, kad griežtos ribos tarp žodžių darybos ir kaitybos, darinio ir žodžio formos nėra, ir jų skyrimas iš dalies tėra kalbotyros konvencijos ir tradicijos reikalas [Urbutis, 1978, 38]. Lietuvių kalboje požymio kategorinė reikšmė dalyvyje išreiškiama jo priesaga ir galūne, o bendraties substantyvinė reikšmė – jos formantu -ti. Anglų kalboje, kur, kaip žinoma, žodis savo pradinėje formoje galūnės neturi, infinityvo substantyvinė kategorinė reikšmė yra sintetiškai niekaip neišreikšta, ji išryškėja tik kontekste, ją taip pat gali rodyti einanti prieš infinityvą dalelytė 'to'. Tos kalbos dalyvio adjektyvinė kategorinė reikšmė reiškia priesagomis -ing¹ (esamojo laiko dalyvis – Participle I) ir -ed (būtojo laiko dalyvis – Participle II), o gerundijaus substantyvinė reikšmė – priesaga -ing². Tais atvejais, kai antrinė kategorinė reikšmė – substantyvinė ar adjektyvinė – beasmenėje veiksmažodžio formoje morfologinėmis priemonėmis neišreikšta (infinityvas, netaisyklingų veiksmažodžių būtojo laiko dalyvis), kontekste ji išryškėja visų pirma iš tų formų sintaksinių funkcijų, sutampančių su atitinkamų kalbos dalių – daiktavardžio

(infinityvas) ir būdvardžio (dalyvis) – pagrindinėmis sintaksinėmis funkcijomis. Infinityvas abiejose kalbose ir gerundijus anglų kalboje gali eiti sakinio veiksniu, papildiniu ir predikatyvu, o dalyvis – pažyminiu ir predikatyvu.

Abiejų lyginamų kalbų dalyvis bei anglų kalbos infinityvas ir gerundijus turi veiksmažodžio gramatinės laiko ir rūšies kategorijas. Lietuvių kalbos dalyvyje jos išreiškiamos sintetiniu būdu – priesaga ir galūne, anglų kalboje – panaudojant pagalbinus veiksmažodžius “to be” ir “to have” šioms dalyvio, infinityvo ir gerundijaus kategorijoms reikšti. Plg.

I n f i n i t y v a s (The Infinitive): *to ask* “kviesti” (nežymimasis veikiamosios rūšies infinityvas – Infinitive Indefinite Active), *to be asked* (nežymimasis neveikiamosios rūšies infinityvas – Infinityve Indefinite Passive), *to have asked* (atliktinis veikiamosios rūšies infinityvas – Perfect Infinitive Active), *to have been asked* (atliktinis neveikiamosios rūšies infinityvas – Perfect Infinitive Passive), *to be asking* (veikiamosios rūšies eigos infinityvas – Continuous Infinitive Active), *to have been asking* (veikiamosios rūšies atliktinis eigos infinityvas – Perfect Continuous Infinitive).

D a l y v i s (The Participle): *asking* “kviečias, kviečiantis” (esamojo laiko veikiamosios rūšies dalyvis – Present Participle Active, P I), *asked* (būtojo laiko neveikiamosios rūšies dalyvis – Past Participle, Participle II, P II), liet. “kviestas”, *being asked* “kviečiamas” (esamojo laiko neveikiamosios rūšies dalyvis – Present Participle Passive), *having asked* (atliktinis veikiamosios rūšies dalyvis – Perfect Participle Active), liet. “pakvietęs”, *having been asked* (atliktinis neveikiamosios rūšies dalyvis – Perfect Infinitive Passive), liet. “pakviestas”.

G e r u n d i j u s (The Gerund): *asking* “kvietimas” (nežymimasis veikiamosios rūšies gerundijus – Indefinite Gerund Active), *having asked* (atliktinis veikiamosios rūšies gerundijus – Perfect Gerund Active), *being asked* (nežymimasis neveikiamosios rūšies gerundijus – Indefinite Gerund Passive), *having been asked* (atliktinis neveikiamosios rūšies gerundijus – Perfect Gerund Passive).

Lietuvių kalboje veiksmažodžio bendratis laiko ir rūšies kategorijų, skirtingai nuo anglų kalbos, neturi, o dalyvio laiko kategorija joje yra labiau išplėtoti ir įvairesnė negu pastarojoje. Čia yra tokių laiko formų, kurių nėra anglų kalboje, – būtojo dažninio laiko (“*kviestas*”) ir būsimosios laiko (“*kviestas*”) dalyvio formos, be to, dar yra reikiamybės dalyvio forma (“*kviestas*”). Anglų kalboje šios reikšmės gali būti išreiškiamos tik aprašomuoju būdu.

Kaip jau kalbininkai yra atkreipę dėmesį, beasmenės veiksmažodžio formos žymi ne savarankišką, absoliutų veiksmo laiką, o tik jo santykį su veiksmo laiku, išreikštu veiksmažodžio asmenine forma, einančia sakinio tariniu, t. y. žymi kaip vienalaikį arba ankstesnį, pirmesnį pastarajam. Pav.:

He was accused of having done certain people serious injury (atliktinio gerundijaus forma išreiškia anksčiau įvykusį veiksmą). – Jis buvo apkaltintas padaręs tam tikriems žmonėms rimtą žalą.

You will forgive my speaking to you (nežymimasis gerundijus išreiškia vienalaikį su kalbos momentu veiksmą). – Jūs man atleisit, kad aš kalbuosi su jumis.

He had received an urgent message asking him to the telephone (esamojo laiko dalyvis, žymintis vienalaikį veiksmą). – Jam skubiai pranešė, kad jis kviečiamas prie telefono.

He sighed and lacked a piece of stone broken from the banquet (būtojo laiko dalyvis išreiškia anksčiau įvykusį veiksmą). – Jis i siduso ir paspyrė akmenis atlaužą, atskilusią nuo šaligatvio.

They happened at the moment to be standing near a small conservatory at the end of the garden (eigos infinityvas reiškia kalbos momentu vykstantį veiksmą). – Tuo metu jie atsitiktinai stovėjo prie oranžerėjos gale sodo.

I am so sorry to have kept you so long (atliktinis infinityvas žymi anksčiau įvykusį veiksmą). – Aš labai apgailėstauju, kad priverčiau jus taip ilgai laukti.

Pateiktuose pavyzdžiuose beasmenės veiksmazodžio formos ir jų konstrukcijos, orientuotos į pasakymo tarinui – asmenine veiksmazodžio forma reiškiamo veiksmo laiko plotmę, į konkrečią nekalbinę situaciją, įvykį bei jo dalyvius ir atlieka, jei panaudoti V. Hako terminologiją [1977], situatyvinės nominacijos vaidmenį. Dominuojanti jų semantikoje veiksmo, proceso ar būsenos kategorinė reikšmė sintaksinėje plotmėje pasireiškia tuo, kad beasmenės veiksmazodžio formos gali turėti tiesioginį papildinį, žymintį veiksmo objektą ar subjektą, ir išreikšti antrinį sakinio veiksmą, formuoti su jų valdomais ar prie jų prisiliejusiais žodžiais antrinio, implicitinio predikatyvumo konstrukcijas, atliekančias suvestinės sakinio dalies – veiksnio, papildinio, pažyminio ar aplinkybės – funkcijas. Lietuvių kalboje tai vardininkas su dalyviu (nominativus cum participio), galininkas (kilmininkas) su dalyviu (accusativus cum participio, genetivus cum participio), galininkas su padalyviu (accusativus cum gerundio), anglų kalboje – objektinės ir subjektinės konstrukcijos su infinityvu arba dalyviu (the Objective Infinitive Construction, the Subjective Infinitive Construction, the Objective Participle Construction, the Subjective Participle Construction), infinityvinė konstrukcija su prielinksniu – for (The for-to Infinitive Construction), gerundijinė konstrukcija (Gerundial Construction). Lietuvių kalboje veiksmazodžio bendratis vartoseną šiuo atžvilgiu ribota, konstrukcijų, analogiškų anglų kalbos antrinio predikatyvumo infinityvo konstrukcijoms, ji nesudaro ir, kaip jau minėjome, gramatinių laiko ir rūšies formų neturi. Bendratis turi antrinę substantyvinę reikšmę ir gali atlikti daiktavardžio sintaksines funkcijas,

o lietuvių kalbos sandara “priešinasi” substantyvacijai [Valeika, 1977], nominalizacijos procesams, grindžiamiems veiksmožodžiais daiktavardžiais ir beasmenėmis formomis, bendraties konstrukcijų, einančių viena suvestine sakinio dalimi ir analogiškų anglų kalbai, sudarymui ir vartojimui. Vietoje jų vartojamos sintaksinės konstrukcijos su tariniu, išreikštu veiksmožodžio asmenine forma, šalutiniai sakiniai, konstrukcijos su dalyviu ar padalyviu. Plg.

He asked for the documents to be sent at once.

Jis prašė, kad dokumentus išsiųstų tuoj pat.

Everybody saw him enter the office.

Visi matė jį įėjant į kontorą (Visi matė, kaip jis įėjo į kontorą).

Only the wind was heard to howl.

Tik buvo girdėti vėjas ūžiant (Tik buvo girdėti, kaip ūžia vėjas).

Lietuvių kalbos dalyvio ir padalyvio konstrukcijos, kaip ir anglų kalbos dalyvio, infinityvo ir gerundijaus konstrukcijos, paradigmatiškai koreliuoja su tokią pat vidinę semantinę struktūrą turinčiais sakiniais, sudėtinio sakinio dėmenimis ir gali juos pakeisti. Tai leidžia ekonomiškiau, glausčiau išreikšti tai, kas reiškia išplėtotomis sintaksinėmis struktūromis su tariniu – veiksmožodžio asmenine forma, padidinti paprasto, nesudėtinio sakinio nominacines-komunikacines galimybes, išvengti pasikartojimų. Anglų kalbos sandara ir normos žymiai mažiau riboja beasmenių veiksmožodžio formų konstrukcijų vartojimą negu lietuvių kalba, ir todėl čia jos labai paplitusios, ir ypač oficialių, dalykinių ir mokslinių raštų kalboje.

Neapaisant savo antrinės kategorinės reikšmės, beasmenės veiksmožodžio formos nepraranda visam veiksmožodžiui, jo asmeninėms formoms būdingų reikšmių, rodančių jų žymimo veiksmo požymius – jo pobūdį, refleksyvumą (nerrefleksyvumą, apibrėžtumą) neapibrėžtumą, trukmę, baigtį, vienkartiškumą ir daugkartiškumą – bei kai kuriuos kitus požymius. Anglų kalboje šitos reikšmės labai retai išreiškiamos pačioje veiksmožodžio formoje sintetiniu būdu, morfologinėmis priemonėmis. Jos dažniausiai išplaukia iš pačios jos leksinės reikšmės ir išryškėja kontekste, taip pat gali būti išreiškiamos analitinėmis priemonėmis. Vieni veiksmožodžiai (Terminative Verbs) gali reikšti tik baigtinį veiksmą (pav., *to find* “surasti”, *to stop* “sustoti”, *to come* “ateiti” ir kt.), kiti (Non-Terminative) – nebaigtinį (*to sit* “sėdėti”, *to run* “bėgti”, *to watch* “stebėti”), o treči (Verbs of Double Lexical Character) yra dvejopos leksinės reikšmės, gali reikšti ir baigtinį, ir nebaigtinį veiksmą, atitinkdami ir eigos, ir įvykio veiksmo lietuvių kalbos veiksmožodžius (*to write* “rašyti, parašyti”, *to do* “daryti”, *padaryti”, to hear* “girdėti, išgirsti” ir kt.). Kaip jau matė-

me iš ankščiau pateiktų beasmenių veiksmažodžių formų laiko, veiklo ir rūšies gramatinių paradigmų, veiksmo trukmė jose, kaip ir visoje anglų kalbos veiksmažodžio sistemoje, išreiškia *Continuos*, o veiksmo užbaigtumas *Perfect* veiklo analitinėmis formomis, susidedančiomis iš pagalbinių veiksmažodžių *“to be”*, *“to have”* ir pagrindinio veiksmažodžio dalyvio formos. Lietuvių kalboje taip pat pasitaiko veikslinės reikšmės analitinių formų – sudurtinės formos su dalyviu, reiškiančios atliktą, įvykusį veiksmą, siejamą su tam tikrais padariniais (*esu, buvau, būsiu daręs*), ir sudurtinės formos, reiškiančios veiksmo pradžią ar jo trukmę (*esu, buvau, būsiu bedaręs*). Tokios formos, skirtingai nuo anglų kalbos analogiškų formų, nėra plačiai vartojamos ir paprastai skiriasi nuo jų savo reikšme. Tokioms anglų kalbos formoms labiau atitinka lietuvių kalbos vientisinės formos.

Lietuvių kalboje įvykio veiklo veiksmažodžiai padaromi iš nepriešdėlinių eigos veiklo veiksmažodžių, pridendant priešdėlį (pav. *eiti – nueiti, dainuoti – uždainuoti, sukuti – pasukuti* ir pan.). Su priešdėliais taip pat gali būti sudaromi momentiniai veiksmažodžiai (*pajusti, subildėti, pažvelgti*), rezultatiniai (*sukalti, apibėgti, nujoti*), veiksmo galo (*arvykti, išgaruoti*) ir veiksmo pradžios veiksmažodžiai (*prašnekti, susirgti, užgroti*) ir kt. [LKG, 1971, 11–24]. Su priesagomis sudaromi kartotiniai veiksmažodžiai (*žudyti, plūduriuoti, važinėti, nešioti, rėkauoti*) ir priežastiniai veiksmažodžiai (*judinti, baltinti, girdyti*). Sangražiniai veiksmažodžiai sudaromi su dalelyte *-si, (-s)*: *nusipirkti, žudyti*. Anglų kalboje veiksmo ribotumui, apibrėžtumui, užbaigtumui žymėti vietoje priešdėlių ir priesagų vartojamos postpozicijos. Plg., *to sell “paroduoti” – to sell out “išparduoti”, to write “rašyti” – to write down “nusirašyti”* ir t. t. Veiksmažodžių refleksyvumas gali būti išreikštas veiksmažodžio junginiu su sangražiniu įvardžiu (*to hurt oneself “susižeisti”, to amuse oneself “linksintis”*), o savitarpio veiksmas – junginiu su savitarpiu įvardžiu (*to greet one another “pasisveikinti”, to kiss each other “pasibučiuoti”*). Visos čia paminėtos abiejų lyginamų kalbų veiksmažodžio reikšmės ir jų raiškos priemonės išlieka ne tik asmenavimo paradigmoje, bet ir sudarant beasmenes formas ir darinius.

Lietuvių kalboje beasmenės veiksmažodžio formos – bendratis, dalyvis, padalyvis, pusdalyvis, siekinys, būdiny – savo semantika, funkcijomis ir išorinėmis raiškos priemonėmis yra pakankamai aiškiai diferencijuotos ir todėl jas atskirti vieną nuo kitos paprastai nebūna sunku. Anglų kalboje, kurioje ryškiai pasireiškia substantyvinės sandaros tendencijos ir labai plačiai vartojamos paralelinės, sinoniminės substantyvuotą veiksmą reiškiančios formos, o išorinių jų reikšmės diferencijuojančių priemonių panaudojama mažai, sunkumų šiuo atžvilgiu iškyla dažniau. Joje, pavyzdžiui, savo semantika

yra artimos gerundijaus ir bendraties formos, jos gali būti vartojamos paraleliai, viena vietoj kitos nekeičiant pasakymo prasmės: to begin reading ir to begin to read vienodai reiškia “pradėti skaityti”. Tačiau negalima nepastebėti, kad nepaisant tokių šių dviejų formų reikšmių skirtumų neutralizavimo atveju įvairiose konteksto sąlygose, gerundijaus ir infinityvo vartojimas dažniausiai esti susijęs su jų reikšmės diferenciacija veiklo ir kai kurių kitų požymių atžvilgiu. Gerundijus ryškiau išreiškia substantyvumą, veiksmo požymio, būsenos statiškumą negu infinityvas, jis dažniau vartojamas bendro pobūdžio daugkartiniam arba trunkančiam veiksmui žymėti ir atitinka lietuvių kalbos veiksmožodžių eigos veiksmo reikšmės atspalvius. Infinityvas dažniausiai pateikia veiksmą labiau dinamiškai negu gerundijus, išreiškdamas individualaus pobūdžio vienkartinį, užbaigtą, netrunkančios veiksmus konkrečiose sąlygose ir atitinka įvykio reikšmės atspalvius lietuvių kalboje [Vinokurova, 1957, 170]. Plg. *Don't forget paying bills in time* (gerundijus). – Neužmirškite mokėti sąskaitas laiku. – *Don't forget to pay the bills today* (infinityvas). – Neužmirškite šiandien apmokėti sąskaitų.

Bendraties žymimas veiksmas dažniausiai siejasi su sakinio veiksmu, o gerundijus gali būti susijęs su visai kitu veikėju. Plg. *I don't like hiking* (gerundijus). – Aš nemėgstu kelionių pėsčiomis (pėsčiųjų turizmo apskritai, jeigu pats ir nedalyvauju). – *I don't like to hike in mountains*. – Aš nemėgstu keliauti pėsčiomis kalnuose (infinityvas).

Nuo gerundijaus anglų kalbos infinityvas skiriasi dar ir tuo, kad eidas pažyminiu dažnai turi modalines galimumo ir privalomumo reikšmes: a chance not to be missed “galimybė, kurios negalima praleisti”, something to live for “kas nors, dėl ko verta gyventi”, not a thing to trifle with “ne toks dalykas, dėl kurio galima juokauti” ir pan. Lietuvių kalboje bendratis pažyminiu eina rečiau – tie pažyminio ryšiai, kurie anglų kalboje reiškiami infinityvu, joje yra reiškiami šalutiniu pažyminio sakiniu arba kitomis priemonėmis. Modalinės reikšmės, būdingos anglų kalbos infinityvui, lietuvių kalboje dažniausiai išskiriamos suvestiniais modaliniais tariniais.

Dalyvį anglų kalboje pagal jam būdingą iš veiksmo kylančios ypatybės reikšmę nesunku atskirti nuo gerundijaus, turinčio antrinę substantyvumo reikšmę. Tačiau kai kuriose sintaksinėse pozicijose šių formų kategorinių reikšmių skirtumas neutralizuojamas ir dėl jų neapibrėžtumo bei priesagos -ing homonimijos iškyla problema, kaip jas atskirti vieną nuo kitos [Ilyish, 1965, 140–142; Blokh, 1983, 118–123], ypač tokiais atvejais, kai -ing formos žymimo veiksmo subjektas išreiškiamas daiktavardžiu bendrajame linksnyje arba asmeniniu įvardžiu objektiniame linksnyje. Pavyzdžiui, konstrukcija su -ing forma sakinyje *We rely on John's coming here in time* (Mes tikimės,

kad Džonas atvyks čionai laiku) gali būti traktuojama ir kaip gerundijinė, ir kaip dalyvinė (The Objective Participle Construction), todėl tokia forma gramatikose vadinama “pusiau gerundijum” (Half-gerund) arba “jungtinių dalyvių” (The fused participle). Gerundijus taip pat vartojamas pažyminiu prieš daiktavardį ir gali sudaryti jungtinius, artimus sudurtiniams žodžiams ir homoniminius daiktavardžio junginiams su esamojo laiko dalyviu. Plg.: *a singing bird* 1. giedantis tuo metu paukštis (dalyvis), 2. paukštis-giesmininkas (gerundijus); *a boiling kettle* 1. verdantis arbatinukas (dalyvis), 2. arbatinukas vandens užvirinimui (gerundijus). Kalbant šie junginiai skiriami pagal kirčio vietą: junginyje su dalyviu kirčiuojami abu komponentai, o junginyje su gerundijum – tik pastarasis. Dėl dalyvio ir gerundijaus homonimiųjų formų ir darinių diferencijavimo keblumą kai kurie kalbininkai tokiais atvejais yra linkę vartoti platesnį “ing-formų” (the Ing-forms) terminą [Kruisinga, 1930; Leech, Svartvik, 1983; Close, 1979].

Anglų kalboje, skirtingai nuo lietuvių kalbos, nėra pusdalyvio ir padalyvio. Jų funkcijas joje gali atlikti dalyvis, įgydamas, be būdvardžio ir veiksmazodžio, dar irrieveiksmio savybių. Tokiais atvejais jis eina laiko, priežasties, būdo, lydimųjų reiškinių, taip pat palyginimo arba nuolaidos aplinkybės po atitinkamų jungtukų.

Skirtingai nuo beasmenių veiksmazodžio formų, šnekos vienetų, veiksmazodžių dariniai visų pirma pasireiškia kaip leksiniai kalbos vienetai, žymintis ne pavienį, orientuotą į konkretų laiką ir situaciją, dinamiškai suvokiamą veiksmą, o apibendrintą, atitrauktą nuo konkretaus įvykio, statiškai pateikiamo veiksmo požymį. Tai ryškiai demonstruoja veiksmazodiniai būdvardžiai, susiformavę dalyvio pagrindu ir žymintis apibendrintas, pastovias iš tokio veiksmo kylančias ypatybes. Plg.: *the letter written by my sister* (dalyvis) – *mano sesers parašytas laiškas*, *a written language* (būdvardis) – *rašomoji kalba*; *the clock striking midnight* (dalyvis) – *mušantis vidurnaktį laikrodis*, *a striking example* (būdvardis) – *stulbinantis pavyzdys*.

Skirtingai nuo atitinkamų dalyvių, veiksmazodiniai būdvardžiai neatlieka situatyvinės nominacijos vaidmens, eina be papildinio bei kitų jų valdomų žodžių ir gali būti laipsniuojami arba turėti pažyminius, rodančius dalyvinių būdvardžių reiškiamos savybės laipsnį: *very, very much, well, badly, completely, greatly, highly*, liet. *labai*.

Veiksmazodžių abstraktai (nomina actionis), pateikiami žodymuose kaip kalbos vienetai, žymi ne gryną, dinamiškai suvokiamą, bet substantyviai reprezentuojamą veiksmą, o abstrakčias sąvokas, grindžiamas statišku veiksmo, proceso požymiu. Pav.:

The teaching of the ancient philosopher interested him greatly.
Šio senovės filosofo mokymas jį labai domino.

Last year Ali went on pilgrimage to Mecca.
Praeitais metais Alis vyko į kelionę į Meką.

The speakers ideas were good but his articulation was poor.
Oratoriaus mintys buvo geros, bet to tartis bloga.

Nowadays a lot of companies undertake the carriage of goods to distant places.
Šiais laikais daug bendrovių užsiima prekių pervežimu į tolimas šalis.

The rendering of the play by the English actor was excellent.
Šio anglų aktorius pjesės perteikimas buvo puikus.

The rise of science occurs as a product of division of labour.
Mokslo kilimas – darbo pasiskirstymo produktas.

Pateiktuose pavyzdžiuose veiksmažodžių abstraktai atlieka ne situatyvinės, o elementarios nominacijos vaidmenį. Jie turi tendenciją konkretizuotis ir įvardyti abstraktių sąvokų pagrindu konkrečius jų pasireiškimus ir daiktus. Tačiau labai dažnai veiksmažodžių abstraktai pasireiškia visai kitu savo reikšmės aspektu: nors jie neturi gramatinės laiko kategorijos kaip beasmenės veiksmažodžio formos, jų reiškiamas veiksmas gali būti orientuotas į pasakymo laiko plotmę, į jo įvardijamą konkrečią situaciją, įvykį. Pav.:

But at the moment a loud knocking was heard at the hall door (vienalaikis veiksmas). – Tačiau tuo metu pasigirdo garsus beldimas į pagrindinio įėjimo duris.

The leakage of military secrets had serious effects (ankstesnis veiksmas). – Karinių paslapčių nutekėjimo faktas turėjo rimtų pasekmių (Tai, kad nutekėjo karinės paslaptys, turėjo rimtų pasekmių).

At the same moment a clapping of hands told that waltz has ended (vienalaikis veiksmas). – Tuo metu pasigirdo rankų plojimas, kuris pranešė, kad valsas baigėsi.

He was interrupted by the ringing of the telephone (vienalaikis veiksmas). – Jį nutraukė telefono skambutis (telefono skambėjimas).

Tokie daiktavardžiai savo gryno veiksmo reikšme ir situatyvinės nominacijos funkcija artimi veiksmažodžio beasmenėms formoms ir gali būti laisvai sudaromi kaip šnekos vienetai su produktyviomis priesagomis *-imas, -ymas*, taip pat flektyviniu būdu lietuvių kalboje ir su priesagomis *-ing, -tion, -ation, -ment, -age, -al, -ency* bei konversijos būdu anglų kalboje. Didelė dalis darinių, sintaksinių derivatų, sudarytų panaudojant labiausiai darius su-

fiksus ir modelius ir primenančius žodžio formų darybą, dėl savo reguliarumo, reikšmės skaidrumo kaip ir pastarosios žodynuose nepateikiami. Anglų kalboje gerundijus savo reikšme ir forma (galūnė *-ing*) labai panašus į veiksmazodžių abstraktus ir todėl kartais jį nelengva atskirti nuo pastarųjų. Veiksmazodinis daiktavardis tokiais atvejais identifikuojamas pagal formalius požymius – galūnę *-s*, artikelį ir einantį po jo prielinksni *“of”*. Daiktavardžiui nebūdingas toks gramatinis dvilypumas kaip gerundijui bei kitoms beasmenėms formoms, jis neturi veiksmazodžio gramatinių kategorijų, atlieka tik daiktavardžiui būdingas sintaksines funkcijas, po jo negali eiti tiesioginis papildinys.

Veiksmo subjektas ir objektas lietuvių kalboje išreiškiamas įvardžio arba daiktavardžio kilmininko linksniu (genetyvus subjektyvus, genetyvus objektyvus) prieš veiksmazodinį daiktavardį. Anglų kalboje tokių darinių žymimo veiksmo subjektas išreiškiamas jų pažyminiu – savybiniu įvardžiu arba daiktavardžio savybinio linksnio forma. Veiksmo subjektas ir objektas gali būti taip pat žymimi daiktavardžiu su prielinksniu *“of”*, einančiais po veiksmazodinio daiktavardžio. Veiksmo subjektui reikšti, jei einantis pažyminiu daiktavardis įvardija asmenį, pirmenybė teikiama savybiniam linksniui (*Livingston’s discovery* – Livingstono atradimas), o objektui žymėti dažniausiai vartojamas junginys su *“of”* (plg. *the discovery of Livingstone* – Livingstono atradimas, t. y. kažkas atrado Livingstoną) [Leech, Svartvik, 1983, 43]. Kaip nurodo šie paminėti komunikatyvinės anglų kalbos gramatikos autoriai, pasakymas *“The army defeated the rebels”* (Armija sutriuškino sukilėlius), panaudojus veiksmazodinio daiktavardžio junginį su prielinksniu, gali būti pateiktas tokiais pavidalais: *the army’s defeat of the rebels, the defeat of the rebels by the army, the rebels’ defeat by the army*. Tačiau *the rebels’ defeat of the army* reikštų, kad sukilėliai sutriuškino armiją. Lietuvių kalboje analogiški trijų komponentų atributyviniai daiktavardžių junginiai negalimi dėl apribojimų vartoti subjektinio ir objektinio daiktavardžio kilmininko formas tuo pačiu metu [Valeika, 1977, 50].

Veiksmazodinių darinių – būdvardžių ir daiktavardžių (nomina actionis) leksinė reikšmė grindžiama gramatinio veiksmazodžio reikšme, joje atsispindi pastarojo reiškiamo veiksmo požymiai – jo pobūdis, apibrėžtumas/neapibrėžtumas, trukmė, refleksyvumas ir kiti, išreiškiami lietuvių kalboje dažniausiai morfologinėmis priemonėmis – priešdėliais, priesagomis, dalytėmis. Anglų kalboje tokie požymiai, kaip taisyklė, išryškėja tik iš konteksto, savo išorine forma darinys šiuo atžvilgiu pasako nedaug, tas pats žodis gali reikšti skirtingus veiksmo požymius. Tais atvejais, kai ribotumui, apibrėžtumui, užbaigtumui žymėti veiksmazodis eina su postpozicija, pas-

taroji paprastai išlieka ir prie atitinkamo veiksmazodinio darinio: *to warm up* "apsilti" – *warming-up* "apsilimas", *to break down* "žlugti" – *break-down* "žlugimas". Sudarant iš veiksmazodžio su postpozicija sudurtinį žodį, pastarojo struktūroje darybos pamato komponentai pateikiami atvirkštine tvarka: *to bring up* "auklėti" – *up-bringing* "auklėjimas", *to look on* "stebėti" – *on-looking* 1. "stebėjimas iš šalies", 2. "stebintis iš šalies". Sudarant sudurtinius žodžius iš veiksmazodžių su sangražiniu įvardžiu, žyminių veiksmo refleksyvumą, ši reikšmė išreiškiama pirmuoju komponentu *self*: *to love oneself* "mylėti save" – *self-love* (savimeilė, egoizmas), *to educate oneself* "šviesti save" – *self-education* "savišvieta" – *self-educated* (būdv.) "savamokslis".

Veiksmo nedidelei trukmei žymėti anglų kalboje plačiai vartojami junginiuose su veiksmazodžiais *have, take, give, do* ir kai kuriais kitais šiek tiek konkretizuotos reikšmės veiksmazodžių abstraktai su nežymimuoju artikeiliu, sudaryti konversijos būdu. Pav.: *to rest* "ilsėtis" – *to have a rest* "pailsėti", *to swim* "plaukti" – *to have a swim* "paplaukyti", *to shout* "šaukti" – *to give a shout* "sušaukti", *to kick* "spirti, spardyti" – *to give a kick* "įspirti, spirtelti", *to visit* "lankyti(s)" – *to pay a visit* "aplankyti" ir t. t. Kaip matome, ir čia panaudojamos ne sintetinės, morfologinės, analitinės, sintaksinės raiškos priemonės.

Apibendrinant pateiktus faktus ir samprotavimus, būtų galima pateikti tokias pagrindines išvadas.

1. Veiksmazodžio beasmenės formos savo semantika, o neretai ir sintaksinėmis bei nominacinėmis-komunikacinėmis funkcijomis panašios į veiksmazodžio darinius (jo darybines formas), nes išreiškia dviejų skirtingų kalbos dalių – veiksmazodžio ir daiktavardžio ar būdvardžio bendrųjų kategorinių reikšmių sąsają. Visų jų reikšmėje dominuoja veiksmo reikšmė plačiaja prasme, kuri sąlygoja jų junglumą bei distribuciją. Veiksmazodžio beasmenių formų ir darinių antrinė (būdvardinė ar daiktavardinė) reikšmė, jų kategorinis apvalkalas, nulemia jų vaidmenį sakinyje – beveik visos jų sintaksinės funkcijos sutampa su atitinkamų kalbos dalių paprastų, neišvestinių žodžių funkcijomis.

2. Veiksmazodiniai daiktavardžiai-abstraktai, kaip ir beasmenės formos, gali atlikti situatyvinės nominacijos vaidmenį, išreikšti antraeilį veiksmą (implicitinį predikatyvumą), siejamą su konkrečiu pasakymo tariniu – asmenuojama veiksmazodžio forma žymimo veiksmo laiku. Tokie dariniai gali būti laisvai sudaromi kaip šnekos vienetai ir skiriasi nuo pamatinio veiksmazodžio reikšmės tik substautyviniu kategoriniu apvalkalu. Sintaksiniais derivatais ir beasmenėmis formomis grindžiami labai svarbūs kalboje nominalizacijos procesai, kurie leidžia glaustai, ekonomiškai išreikšti tai, kas iš-

reiškiama išplėtotomis sintaksinėmis konstrukcijomis su tariniu – veiksmazodžio asmenine forma.

3. Veiksmazodžio beasmenės formos ir dariniai (jo darybinės formos) skiriasi tarpusavyje (net jeigu jų antrinės kategorinės reikšmės sutampa) jų reiškiamo veiksmo požymiais, veikslu, apibrėžtumu (neapibrėžtumu, trukme, statiškumu ar dinamiškumu, savo vartosenos specifika).

Veiksmazodiniai daiktavardžiai tekste pasireiškia dviem skirtingais savo reikšmės aspektais – konkrečiuoju, jau minėtu aspektu, kai jie, kaip ir beasmenės formos, orientuoti į konkrečią nekalbinę situaciją, ir abstrakčiuoju, kai jie skirtingai nuo jų įvardija abstrakčias sąvokas, nepriklausomas nuo viso pasakymo laiko ir konkrečios situacijos ir atlieka ne situatyvinės, o elementinės nominacijos vaidmenį.

4. Kalbos morfologinė ir sintaksinė sandara ryškiausiai pasireiškia per veiksmazodį, jo formų ir darinių sistemą. Veiksmo gramatiniai ir leksiniai požymiai lietuvių kalboje išreiškiami pilniau, detaliau, konkrečiau, panaudojant daugiau išorinių morfologinių raiškos priemonių negu anglų kalboje. Dėl didesnio lietuvių kalbos konkretumo substanyvuoto veiksmo formų vartojimas veiksnio, vardinės sudurtinio tarinio dalies, papildinio ir aplinkybės vaidmenyje ribojamas. Tokios formos anglų kalboje vartojamos labai plačiai, joms būdingas didesnis abstraktumas, implicitiškumas, labai mažai panaudojama morfologinių raiškos priemonių ir daugiau analitinių, sintaktinių, jų reikšmė yra labiau priklausoma nuo konteksto.

SEMANTIC AND FUNCTIONAL PECULIARITIES OF VERBS AND VERBAL DERIVATIVES

Vaidotas Vaclovas Anglickas

S u m a r y

Non-finite forms of the verb (verbids) and verbal derivatives (abstract nouns and adjectives) of the English and Lithuanian languages are compared in the paper. The analysis shows that there exists strongly pronounced analogy in their meaning and functions. It manifests itself in combining the categorial meanings of two different parts of speech in one form and their ability to denote whole extralinguistic situations by means of expressing secondary or potential predication and forming nominal syntactical complexes directly related to clauses with predication, expressed in its full, complete, genuine form by finite forms of the verb. The categorial processual meaning of the verb, dominating in the meaning of verbids and verbal derivatives mainly determines their combinability, whereas their secondary part-of-the speech meaning (nounal or adjectival) chiefly determines their functions in the sentence. Though in many cases

the semantic equivalence of verbids and derivatives is observed, there is a general tendency of their mutual differentiation and complementation in usage by different type of processual presentation – static, dynamic or semi-dynamic.

The structural characteristics and differences of languages most clearly manifest themselves through the system of verbal forms and derivatives. The usage of forms and derivatives, presenting process as an abstract substance, and nominalization processes based on them are restricted in the Lithuanian language, whereas there are practically no essential restrictions in this respect in the English language. The grammatical and lexical characteristics of action, denoted by verbids and derivatives, in Lithuanian are expressed in a more full, explicit, concrete and detailed way than in English and mainly morphological means of expression are used for that. In the English language verbids and derivatives are more abstract, implicit in this respect, chiefly syntactic means of expression being used. The homonymy is widespread among verbids and verbal derivatives in the English language and their meaning is more dependant on the context than in the Lithuanian language.

LITERATŪRA

- Blokh, M. Y.* A Course in the Theoretical English Grammar. Moscow, 1983.
Close, R. A. A Reference Grammar for Students of English. Moscow, 1979.
Pyish, B. The Structure of Modern English. Moscow, 1965.
Leech, G., Svartvik, J. A Communicative Grammar of English. Moscow, 1983.
Lietuvių kalbos gramatika. Vilnius, 1971. T. 2.
Kruisinga, E. A Handbook of Present-Day English. Groningen, 1931–32. Vol. 11.
Urbutis, V. Žodžių darybos teorija. Vilnius, 1978.
Vinokurova, L. Anglų kalbos gramatika. Kaunas, 1957.
Вале́йка, Л. В. В. Образование, структура и семантика именных словосочетаний в литовском языке (в сопоставлении с английским) : Автореферат докторской диссертации. Вильнюс, 1977.
Кубрякова, Е. С. Производное как особая единица языка // Теория языка. Англистика. Кельтология. Москва, 1976.
Гук, В. Г. К типологии лингвистических номинатив // Языковая номенация. Общие вопросы. Москва: Наука, 1977. 230–293.

Klaipėdos universiteto
užsienio kalbų katedra

Įteikta
1993 m. rugsėjo mėn.